

ALEVİ VE BEKTAŞİ SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDEKİ DEĞER KAVRAMLARI*

The Concepts of Value in Alevi and Bektashi Oral Culture

Aytekin DEMİRCİOĞLU**

Öz

Türklerin Alevilikle tanışmaları İslam ile tanışmaya başlamalarıyla aynı dönemlere denk gelmektedir. Bu nedenle Alevilik öncelikle kırsal bölgelerde yaşayan veya göçebe halde yaşayan Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. Yaşam biçimleri nedeniyle yazılı aktarım bu topluluklarda çok yaygın değildi. Buna bağlı olarak Alevilik kültürü ve öğretileri daha çok sözlü aktarım araçları ile sonraki kuşaklara öğretilmiş ve aktarılmıştır. Bu durum her ne kadar Aleviliğe ait bazı kültürel unsurların kaybolduğu izlenimini yaratsa da bu aktarım öğelerinin gücü ve halk tarafından benimsenmesi sebebiyle büyük ölçüde muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Şiir ve deyiş gibi farklı biçimleri olan bu kültürel aktarım unsurlarının en güçlülere gülbanklardır. Alevi ve Bektaşî sözlü kültüründe bir çeşit dua niteliği taşıyan Gülbanklar aynı zamanda içeriğinde güçlü ahlaksal öğütler barındırmaktadır. Gülbanklarda sıkça Türk kültüründe ya da İslam geleneğinde önemsenen değer kalıplarına atıf yapılmaktadır. Bu çalışmada özellikle Alevi ve Bektaşî gülbanklarında yer verilen “inanç, insan, eğitim ve ilim, kadının toplumdaki yeri, dostluk, arkadaşlık, sevgi, muhabbet, alçakgönüllülük, yiğitlik, doğruluk” gibi temel konulardaki değer kalıpları ele alınmıştır. Bununla birlikte diğer sözlü kültür unsurlarındaki değer kavramları da araştırılmıştır. Bu doğrultuda teorik eserler ve kanaat önderleriyle yapılan röportajlar incelenmiştir. Bu çalışmanın temel iddiası Alevi ve Bektaşî sözlü kültüründe güçlü bir şekilde yer alan değer kavramlarının evrensel ve İslami değerler ile uyumlu olduğu ve aynı zamanda bu değerlerin Türk kültürünün oluşmasında hayati bir işlev gördüğü yönündedir. Yalın olarak bu iddia tek başına konuyu önemli ve araştırılmaya değer kılmaktadır. Bu çalışmanın temel motivasyonu bahsi geçen bu önemlidir. Çalışmanın deseni nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak oluşturulmuştur. Bulgular eleştirel bir bakış açısı ve yorumlama tekniği kullanılarak oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam, Şia, Alevilik, Bektaşîlik, değerler eğitimi, gülbank, dua

Abstract

The meeting of the Turks with Alawism coincides with the beginning of the introduction of Islam. For this reason, Alawism has started to spread among the Turks living in rural areas or living in nomads. Written transfer was not very common in these communities because of their way of life. Accordingly, Alawism culture and teachings have been taught and passed on to the next generations by means of oral transmission. Although this situation creates the impression that some cultural elements belonging to Alawism have disappeared, it is understood that these transfer elements have been preserved to a great extent due to their strength and public acceptance. *Gulbank* is the strongest of these cultural transfer elements with different forms such as poetry and saying. *Gulbank*, which is a kind of prayer in Alawi and Bektashi oral culture, also contains strong moral advice. *Gulbank* often refers to the value patterns that are considered important in the Turkish culture and Islamic tradition. In this study, value patterns on basic topics such as “belief, people, education and science, the place of women in society, friendship, love, affection, modesty, bravery, truthfulness” which are included in the Alawi and Bektashi *gulbanks*, are discussed. In addition, the concepts of ‘value’ in other oral cultural elements were also investigated. Accordingly, theoretical works and interviews with opinion

* Geliş Tarihi: 19.12.2019, Kabul Tarihi: 13.04.2020. DOI: 10.34189/hbv.94.001

** Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye

demircioglu.aytekin@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4945-5519>

leaders were examined. The pattern of the study was created in accordance with qualitative research methods. The findings were constructed using a critical point of view and interpretation technique. The main argument of this study is that the concepts of 'value', which take a strong place in the Alawi and Bektashi oral culture, are compatible with universal and Islamic values, and at the same time, these values play a vital function in the formation of Turkish culture. Even this claim alone makes the subject important and worthy of investigation.

Keywords: Islam, Shia, Alawism, Bektashism, values education, gulbank, prayer.

1. Giriş

1.1. Değer Kavramı

Değer kavramının anlamının ne olduğu ve hangi değerlerin kim tarafından ne zaman ve ne şekilde öğretilmesi gerektiği ve bu eğitimin hedef kitlesinin kimler olduğu, değerlerin edinilmesi için uygun yaş aralıklarının hangileri olduğu gibi pek çok konu hakkında üzerinde uzlaşmış kabuller bulunmamaktadır. Bu durum gerek değer kavramının soyut bir yapıya sahip olması gerekse bu kavrama ilişkin yönelim tarzlarındaki farklılardan kaynaklanmaktadır.

Genel bir bakış açısıyla değer, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, yüksek ve yararlı nitelik olarak tanımlanabilir (Dilmaç ve Ulusoy, 2016: 13). Bir başka bakış açısıyla da değerler, insanı iyiye ve güzele sevk eden dinamikler olarak nitelenebilir. Bu anlamda dini ve milli değerler bireylerin ve toplumların ilerlemesine, medeniyetlerin ve geleneklerin şekillenmesine etki eden en önemli yapı taşlarıdır (Yılmaz, 2018: 14). Değerler aynı zamanda bireyi, içinde yaşadığı toplumun bir ferdi yapma sürecinde önemli bir işleve sahiptirler (Zabun, 2013b: 4).

Avrupa Birliği, Avrupa Birliğine üye ve aday ülkelerdeki değerleri tespit amacıyla yürüttüğü "Değerler Atlası" çalışmaları kapsamında bu topluluklardaki değerleri din, aile, iş ve toplum ile ilintileri bağlamında tespit etmeye çalışmıştır (<http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/>, 2019). Bu çalışmada dini alandaki değerler on bir başlıkta, diğer alanlardaki değerler onar başlıkta incelenmiştir.

Değerlerin kazandırılmasında; isimlendirilmesinden, amaçlarına ve kazandırılacak değerlere kadar birçok konuda ülkeler arasında farklılıklar vardır. ABD'de "karakter eğitimi", Arap ülkelerinde "ahlak eğitimi", Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de "değerler eğitimi" olarak kullanılmaktadır (Çebi, 2019: 5).

Değerler eğitimi pek çok alanla kesiştiği için "ahlak eğitimi" veya "karakter eğitimi" olarak da ifade edilmektedir (Berkowitz, 2011: 153). Değerler eğitiminin iki temel hedefi vardır. Bunlar, insanların yaşamlarından tatmin olmasını ve daha iyi karakterli birer birey olarak yaşamlarına yön vermelerini sağlamaktır. Değerlerin öğretilmesi bu doğrultuda, gençlerin kendi değerlerini geliştirmesine veya değer sahibi olmaları amacına hizmet etmektedir (Akbaş, 2008: 9-10).

Ülkemizde değerler eğitimi alanına yön veren tüm çalışmaların dayanak noktası Milli Eğitimi Temel Kanunudur (Değişik: 16/6/1983 - 2842/1 md.). Bu kanuna göre Türk Milli Eğitiminin iki temel amacı vardır. Türk Milletinin bütün fertlerini, 1. Atatürk inkılap ve ilkelerine ve anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek. 2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmektir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>, 31.12.2019).

Bu kanuna ve önceki açıklamalara bakıldığında “değerler eğitimi” denildiği zaman Türkler açısından Türk kültürünü oluşturan milli ve manevi değerler anlaşılmalıdır. Bu değer kalıpları aynı zamanda evrensel pek çok değer kalıbıyla da örtüşmektedir. Bu değer kalıplarından “dini inanç”, “kardeşlik”, “sevgi”, “yiğitlik”, “kanat”, “insan haklarına saygı”, “kadın – erkek” eşitliği gibi kavramlar kendini daha çok sözlü aktarım yollarıyla ifade etmeyi tercih Alevi ve Bektaşî kültüründe benimsenen ve kendine yer bulan değerlerdir. Bu kavramların toplumsal gerçekliğin bir parçası olarak eğitim sistemi içinde yer alması Türk eğitim sisteminin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olacaktır (Zabun, 2013a: 122).

Alevi ve Bektaşî geleneğinin çok güçlü bir sözlü kültürü olduğu kesindir. Bu sözlü kültür cem törenlerinde, sema gösterilerinde veya cenaze merasimlerinde kendisini göstermektedir. “Dua”, “düvaz”, “gülbank” ve “deyiş” şeklinde dile getirilen sözlü kültür bu çalışmanın da konusunu oluşturan pek çok değer kavramını içinde barındırmaktadır.

Alevi ve Bektaşî inanç ve değerler siteminin en yoğun aktarıldığı söz araçlarından biri gülbanklardır. “Gülbank” ya da “gülbenk”, Cem ayınlarının açılışı, kapanışı ya da yürütülmesi sürecinde Alevi dedelerinin yaptıkları dualara verilen addır (Şener, trh.: 49).

Gülbank sözcüğü Farsça “gül sesi” anlamına gelir. Kelimenin kökü her ne kadar Farsça olsa da içi Türkçedir. Çünkü bütün gülbanklar açık ve anlaşılır şekilde Türkçe söylenir. Türkçe haricinde bir dil ile söylenen gülbanka rastlanmamıştır. Gülbanklar genel olarak şu üç kalıp ile başlamaktadır (Özdemir, 2017: 67):

Allah Allah illallah
Allah Allah eyvallah
Bism-i şah Allah Allah

İlk kalıp yeniçerilerin kullandığı kalıptır. Üçüncü kalıp geçmişte az kullanılmasına karşılık günümüzde yaygınlaşmıştır. İkinci ve üçüncü kalıplarla başlanan gülbanklara genelde hangi iş için okunuyorsa o konuyla ilgili dualar ve deyişler eşlik eder.

Alevi ve Bektaşî sözlü geleneğinin en güçlü örneklerini gülbanklar oluşturmakla birlikte farklı ögeler de vardır. Örneğin bazı cem törenlerin “tercüman” adıyla okunan kısa ve manzum dualar vardır. Yine, pîr tarafında talibe uçacağı yolun ilkelerinin anlatıldığı “tarikât telkini” bunlardan biridir (Kızılgöz, 2012: 48-49).

Aleviliğin ve Kızılbaşlığın özellikle kırsalda yaşanan ve köylülüğe dayanan bir inanç sistemi olması, sözlü aktarım tarzını bir açıdan zorunlu kılmıştır. Okuma yazma bilmeyen ve merkezi otoritenin ideolojisiyle çok fazla ilgisi olmayan Anadolu köylüsü açısından gülbank, şiir, deyiş gibi sözlü kültür öğelerinin yazılı kültür öğelerine göre daha yaygın olması doğal bir sonuçtur. Ancak bu durum temel kaynakların pek çoğunun yazıya aktarılmaması gibi bir olumsuz sonucu da beraberinde getirmiştir (Yıldırım, 1997: 7).

1.2. Yöntem

Bu çalışmada özellikle gülbanklar ekseninde Alevi ve Bektaşî sözlü geleneğinin kendisine yer bulan değer kavramları ele alınmıştır. Değer bildiren kavramların çokluğuna karşılık bu çalışmada Alevi ve Bektaşî sözlü kültür varlıkları olan gülbank, deyiş ve şiirlerde sıkça geçen ve en çok tekrarlanan değer kavramları dokuz grupta toplanarak çalışmanın kapsamı ve sınırları buna göre oluşturulmuştur.

Gözlem, Görüşme ve Doküman Analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algılandığı ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırmalar Nitel Araştırma grubunda yer alır (Öztürk, 2015: 6). Bu çalışmada ele alınan değer kavramlarının yer aldığı dokümanlar betimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada nitel yöntem grubu kullanılmıştır

2. Alevi ve Bektaşî Sözlü Geleneğinde Değerler ve Öğretilmesi

2.1. Geleneksel İslami Değerlerin İkrarı

Aleviliğin Anadolu’da var olmuş bütün inanç ve kültürlerin bir sentezi olduğunu; dolayısıyla Aleviliği İslam inanç sisteminin bir parçası olarak ele almanın eksik bir yaklaşım olduğunu savunanlar vardır (Çamuroğlu, 2000: 57).

Buna karşılık başka bir kabule göre ise Alevi inanç sisteminde geleneksel İslam inancının değer verdiği kavramlar konusunda benzer bir yaklaşım söz konusudur. Bazı çevrelerin maksatlı çabalarının aksine inanç esasları ve ibadetler konusunda Aleviler ile diğer Müslümanlar arasında önemli bir ayrım yoktur (Sofuoğlu ve İlhan, 1997: 105).

Alevi inanç sistemini “Allah – Muhammed – Ali” ya da “Hakk – Muhammed – Ali” şeklinde özetlemek mümkündür. Bu üçleme 1)Tevhit (tek Tanrı), 2)Nübüvvet (peygamberlik), 3)Velayet (imamet veya on iki imam) kavramlarına karşılık gelmektedir. Bu inanç sisteminde on iki imam kişiyi peygambere ulaştırır, peygamber de Allah’a ulaştırır. Aleviler bu görüşlerini Hz. Muhammed’e ithaf edilen şöyle bir söze dayandırmaktadırlar: “Bana iman edip beni doğrulayana Ali bin Ebu Talib’in velayetini tavsiye ederim. Kim onu veli edinirse beni veli edinmiş olur; beni veli edinen de Allah’ı veli edinmiş olur. Onu seven beni sevmiştir; beni seven de Allah’ı sevmiştir. Ondandır nefret eden benden nefret etmiştir; benden nefret eden Allah’tan nefret etmiştir”¹ (Özdemir, 2017: 28; Gölbol, Trh. <http://balaghah.net/old/nahj-htm/tur/nahj/ali-nahj/index.html>, 22.02.2020).

Bu sebeple Alevi ve Bektaşî inancında kelimeyi şahadet geleneksel İslam inancındaki Allah’ın birliğinin ve Hz. Muhammed’in peygamberliğinin ikrarına ilaveten Hz. Ali’nin velayetini de içermektedir. Diğer bir deyişle Alevi ve Bektaşî inancındaki kelimeyi şahadet şöyledir: “La ilahe illallah. Muhammeden resulullah. Aliyyen veli-yullah.”

Kızılbaş şairlerinden Kul Himmet, Allah – Muhammed – Ali üçlemesinin anlamlı bir bütün teşkil ettiğini ve kendi içinde bir hiyerarşiye sahip olduğunu şu dizelemlerle anlatmaktadır (Özdemir, 2017: 31):

Muhabbettir La ilahe illallah
Muhabbettir Muhammed Resulullah
Muhabbettir Aliyyün Veliyullah
Üç isim manada birdir muhabbet

Her ne kadar Alevi ve Bektaşî inanç sistemi pek çok açıdan geleneksel İslam inancıyla örtüşse de bazı farklı yanlar da mevcuttur. Alevi inancında İslam’ın şartı kırk adettir. İmanın şartları da bu şartlar içinde değerlendirilmektedir. Geleneksel İslam inancında “hayır ve şerrin Allah’tan geldiği” düşüncesi imanın şartlarındandır. Ancak Aleviler şerrin (kötülüğün) Allah’tan geldiği düşüncesine katılmazlar (Alpaslan, 2012: 225; Zelyut, 1991: 58).

2.2. Tevhit İnancının İkrarı

Alevi ve Bektaşî yoluna girmek isteyenlere bir nevi kabul töreni mahiyetinde “İkrar Verme Cemi” yapılır. “İkrar” söz vermek, kabul edip karar kılmak demektir. Dini manada ise “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (A’raf, 172) sorusuna verilen “Evet, sen bizim Rabbinizsin ve biz ezelden beri Müslüman’ız” cevabıdır.

Alevi ve Bektaşîlerin İkrar Verme Cemindeki ifadeler yukarıdaki diyaloga tamamen uymaktadır. Bu cemlerdeki ikrar sözleri şöyledir (Sofuoğlu ve İlhan, 1997: 118): “Allah-ı Azımuşşan’ın kuluyum. Âdem Safiyullah’ın neslindenim. İbrahim Halilullah’ın milletindenim. Dinimiz, din-i İslam, kitabımız Kur’an, kiblemiz Kâbe,

Muhammed Aleyhisselam'ın ümmetindenim. Şah-ı Merdan-ı Murteza Ali'nin bendesiyim. Güruh-u nacidenim. İmam-ı Cafer Sadık mezhebendenim. Allahu ekber, Allahu ekber, La İlahe İllallahu Vallahu Ekber, Allahu ekber ve lillahil hamd.”

Pir Sultan Abdal'ın bir dörtlüğünde Hakk'a teslimiyet ve imana verilen değer şu şekilde anlatılmaktadır (Diyaroğlu, 2002: 114):

Her nereye gitsem yolum dumandır.
Kement boynum kesmiş, halim yamandır.
Bizi böyle kılan ikrar-ı imandır.
Açılın kapılar Hakk'a gidelim.

Alevi ve Bektaşî törenlerinin hemen her türünde söylenen gülbanklar Allah'ın adı anılarak başlar. Böylelikle her seferinde Allah inancı ikrar edilir.

Örneğin sofraya otururken ve sofradan kalkarken okunan gülbanklardan birer örnek şöyledir (Tiryaki, 2014: 194): “Bismişah... Evvel ‘Hakk’ diyelim, kadim ‘Hakk’ diyelim... Geldi hak sofrası ‘Ya Hakk’ diyelim. Hakk versin biz yiyelim. Demine ‘Hû’ diyelim. Hû... Bismişah... Allah Allah... Bu gitti yenisi gele. Hakk Muhammed Ali bereketini vere. Çalışıp kazananlara, pişirip getirenlere, yiyip yedirenlere, kaldırıp götürönlere nur-u iman aşk ola. Gittiği yerler gam ve gusse görmeye. Hizmet sahipleri hizmetlerinden şefaaf bula. Lokma hakkına, evliya keremine, cömertler cemine, gerçek erenler demine, Hakk eyvallah, hû dost”

Bazı cem törenlerinde Dede “Allah, Allah” der ve cemaat secdeye eğilir. Sonra Dede kısa bir dua okur. Duanın ardından cemaat secdeden doğrulur. Bu aşamadan sonra Zakir tevhidî ilahî makamında beyitler okur (Orhan, 2003: 66-67):

Diz çökelim zikredelim
Canı dilden Allah'ı
Yedi ceddin yargılamış
Anınca ilallahı

Bunda yanarmış otlar
Onda olurmuş heybetler
Cehennem kapısın kitler
Anınca ilallahı

Başın düşünce yastığa
Gezer imanın kastına
Şeytan ona zafer kılmaz
Anınca ilallahı

Okumuşum dört kitabı
Ayet ayet, harf be harf
Cümlesinden evlaymış
Anınca ilallahı

Can Hatayım hepsine
Konduk şahın tapısına
Sekiz uçmak kapısına
Anınca ilallahı

Pek çok Alevi halk ozanının şiir ve deyişlerinde Allah'ın eşi, ortağı ve benzeri olmadığı yönündeki düşünce sürekli tekrarlanmaktadır. Örneğin Kul Hüseyin'in altı kıtalık aşağıdaki şiirinde her kıta "Ortağın yok seni ya Rab!" cümlesiyle bitmektedir (Orhan, 2003: 159):

Yarattığın dağlar taşlar
Çığırsır ötüşür kuşlar
Bahçe bağlar, gül ağaçlar
Ortağın yok senin ya Rab!

Yediğimiz her türlü nimet
Giydiğimiz bunca niyet
Kul Hüseyini merhamet et!
Halimize merhamet et!
Ortağın yok seni ya Rab!

Alevi ve Bektaşî inancında Hz. Muhammed'in miraçtan dönerken dâhil olmasıyla yirmi üç erkek ve on yedi kadından müteşekkil kırklar meclisi vardır. Çeşitli mitolojik açıklamalar ile anlatılan bu meclis ve işlevleri adeta Alevi inanç sisteminin dayanağı niteliğindedir. Kadın ve erkeklerin birlikte semah dönerek ibadet ettikleri bu meclisin temel sloganı "birimiz kırkımız, kırkımız birimiz için" anlayışıdır. Temel İslami görüşlere uymayan bu mitolojik açıklamaların bazıları Sünni inanç sistemine tepki olarak doğmuş görünümü vermektedir.

Örneğin Hz. Muhammed içeri girmek için bu meclisin kapısını çaldığında kendisini tanıtmayı istenmiş; kendini peygamber olarak tanıtmaya kapı açılmamıştır. Tam dönerken gaibi bir ses kapıyı tekrar çalmasını ama bu sefer kendini başka türlü tanıtmayı söylemiştir. O da bunun üzerine tekrar kapıyı çalmış ve kendini "sizin gibi bir insan" diyerek tanıtmış, bunun üzerine kapı kendisine açılmıştır. Ayrıca içeride 'Bu kırk kişinin piri kimdir? diye sorunca "Hz. Ali" olduğu cevabını işitmiştir (Öz, 2016: 150).

"Kırklar Meclisi" ve "Kırklar Cemi" ile ilgili olarak geleneksel İslam inancıyla çelişen açıklamalar varsa da bunun tam tersine açıklamalar da mevcuttur. Kırklar Ceminde okunan bazı gülbak ve deyişlerde tevhit inancının ikrar edilmesi söz konusudur.

Derviş Veli tarafından kaleme alınmış "Ol Kırkların Cemi" başlıklı şiirde kelime-i tevhid her kıtada birkaç kez tekrar edilmektedir (Şenol, 2015: 84).

Ol Kırkların Cemi
 Ol Kırkların ceminde, la ilahe illallah
 Erenler meydanında, la ilahe illallah
 El çaldılar dest kefe, dediler can sefa
 Eriş Muhammed Mustafa, la ilahe illallah
 Şah-ı Merdan güzel şah, şahım eyvallah, eyvallah
 İmam Hasan meydanda, Şah Hüseyin al kanda
 İmam Zeynel zindanda, la ilahe illallah
 Muhammed Bakır Sulatan, İmam Cafer Erkânı
 Eriş kerem kani, la ilahe illallah
 Ali Mürşit güzel şah, şahım eyvallah, eyvallah
 Musai Kazı Şakir, daim der Hakka şükür
 İmam Rıza bunu okur, la ilahe illallah
 Taki, Naki rengine, Hasan Asker denginde
 Mehdi Resul vaktinde, la ilahe illallah
 Kalmadı imamlar derdi, la ilahe illallah
 Aşk muhabbetten verdi, Hak la ilahe illallah
 Derviş Veli'nin virdi, la ilahe illallah
 İllallah Şahım İllallah, Ali mürşid güzel şah
 Şahım eyvallah eyvallah, güzel şahım eyvallah

Alevi ve Bektaşî sözlü kültürünün temsilcisi mahiyetindeki gülbank ve deyişler bütünsel olarak değerlendirildiğinde geleneksel İslam inancındaki Tanrı'nın birliği ilkesiyle çelişen bir husus bulunmadığı tespit edilmektedir.

2.3. Hz. Muhammed'e Verilen Değerin İkrarı

Aleviler de diğer Müslümanlar gibi Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmekte ve ona saygı göstermektedirler. Kul Himmet'e ve Pir Sultan Abdal'a ait aşağıdaki dizelerde bu durum açıkça kendini göstermektedir (Sofuoğlu ve İlhan, 1997: 104):

Musa Kazım Rıza'nın destine
 Yüz sürelim Muhammed'in postuna
 Cebrail'in kanadının üstüne
 Lailaheillallah yazılı

Kul Himmet

Muhammed dinidir bizim dinimiz
 Tarikat altında geçer yolumuz
 Cibril-i Emin'dir hem rehberimiz
 Biz Müminiz, mürşidimiz Ali'dir

Pir Sultan Abdal

Yunus Emre Anadolu’da yaşamış, şiirlerini Türkçe yazmış, Anadolu’daki Alevi ve Bektaşî sözlü geleneğinin en güçlü temsilcilerinden biridir. Yunus Emre temel İslami değerler bağlı kalarak oluşturduğu şiirlerinde özellikle insan sevgisini ve İslam’ın ılımlı yönlerini tema olarak işlemiştir.

Yunus Emre bu bağlamda oluşturduğu şiirlerinden birinde Hz. Muhammed’e ve ehli beyte olan sevgisini şu şekilde dile getirmiştir (Anadol ve Gürcanlı, 1984: 116):

Araya araya bulsam izini
İzinin tozuna sürsem yüzümü
Hak nasip eylese görsem yüzünü
Ya Muhammed, canım arzular seni

Bir mübarek sefer olsa da gitsem
Kâbe yollarında kumlara batsam
Hub cemalin bir kez düşte seyretsem
Ya Muhammed, canım arzular seni

Zerre hilaf yoktur benim işimde
Aşkım sevdası vardır başımda
Gündüz hayalinde, gece düşümde
Ya Muhammed, canım arzular seni

Ali ile Hasan, Hüseyin anda
Sevdası gönüllerde, muhabbet canda
Yarın mahşer gününde, Hak divanında
Ya Muhammed, canım arzular seni

Yunus medh eyledi seni dillerde
Dillerde, dillerde hem gönüllerde
Arayı arayı gurbet ellerde
Ya Muhammed, canım arzular seni

Alevi ve Bektaşî sözlü ürünlerin bazılarında tevhid inancının ikrarı aynı zamanda Hz. Muhammed’in peygamberliğinin ikrarı ile birlikte gerçekleşmektedir. Şah Hatayi’nin “Tevhid” başlıklı aşağıdaki şiirinin girişinde bu durum açıkça gözlenmektedir (Şenol, 2015: 185):

Şu âleme nur doğdu / La ilahe illallah
Muhammed doğduğu gece/ La ilahe illallah
Yeşil kandilden nur indi / La ilahe illallah
Muhammed doğduğu gece/ La ilahe illallah

On yedinci yüzyıl Alevi şairlerinden Devîş Mehmed de bütün peygamberlerin hak olduğunu ve Hz. Muhammed’in de onların sonuncusu ve en üstünü olduğunu şöyle dile getirmiştir (Özdemir, 2017: 30):

Yüz yirmi dört bin peygamber hakır
Onların ervahı ezelden pakır
İlla Muhammed'in menendi yoktur
İncil, Zebur, Tevrat, kaf Kur'an indi

Çeşitli cem törenlerinde “Selamlama” adı verilen gülbanklar okunur. Bu gülbanklarda Hz. Muhammed'in üstün özellikleri anlatılır ve ona selam verilir. Bu selamlamaların bazıları şöyledir (Öz, 2016: 114-115):

Selamname (1)

Tanrı ışıklarının doğduğu selam sana ya Muhammed
Tanrı gölgesinin üzerinde olduğu selam sana ya Habibullah
Tanrı arşının ona seslendiği selam sana ya Ahmed-i Muhtar
Tanrı arşlarının sırrının tek sahibi selam sana ya Mustafa
Tanrı güneşinin vücut bulduğu selam sana ya Habibi Kibriya
Tanrı mertebelerinin en üstünü ile şereflendirdiği selam sana ya Middüsullah
Tanrı dilinin has tercümanı selam sana ya Emiru'l Mükremin

Selamname (2)

Esselam-ı aleyk ya kâinatın efendisi
Selam sana ey Tanrı elçisi
Selam sana ey Tanrı sevgilisi
Selam sana ey Tanrı'nın yalvacı
Selam sana ey Tanrı'nın yarattıklarının hayırlısı
Selam sana ey Abdullah oğlu Muhammed
Selam sana ey Tanrı remizliği (Safvetullah)
Selam sana ey suçtan sakınanların imamı
Selam sana ey güvenilir Tanrı'nın elçisinin vasisi
Selam sana ey Fatımatu'z Zehra
Selam sana ey iki torunun anası
Selam sana âlem kadınlarının hanımefendisi
Selam sana ey Hatice-i Kübra
Selam sana ey inanmışların anası
Selam sana ey eba Abdullah
Selam sana ey Tanrı'nın elçisinin torunu
Selam sana ey Fatımatu'z Zehra'nın oğlu
Selam sana ey Tanrı'nın sevgilisinin göz bebeği
Selam sana ey Tanrı'nın aslanının ciğer köşesi
Selam sana ey Kerbela Çölü'nün garip şehidi İmam Hüseyin
Selam senin atana, babana, anana ve kardeşine, ev halkına, bilginlerine, senden yana olanlara ve seni sevenlere
Tanrı'nın elçilerine, onun yakın meleklerine ve ermişlerinin hepsine selam olsun

Görüldüğü üzere birinci selam name yalnızca Hz. Muhammed'e yönelikken, ikinci selamname ehli beyti de içine alacak şekilde genişletilmiştir.

2.4. İbadet Esaslarına Bağlılığın İkrarı

Alevi ve Bektaşî sözlü geleneğinin en önemli temsilcilerinden Pir Sultan Abdal, İslam'ın temel ibadetlerinden olan namaza bağlılığını şöyle ifade etmiştir (Sofuoğlu ve İlhan, 1997: 160):

Pir Sultan Abdal'im, ölürüm deme!
Kıl beş vakit namaz, kazaya koma.
Sakın bu dünyada kalırım deme!
Tenim teneşirde, özüm sağdadır.

Kani bizden evvel gelen
Beş vakit daima kılan
On parmağı pınar olan
El, Muhammed Ali'nindir.

Yine 17. yüzyıl Alevi ve Bektaşî şairlerinden Ahû, namaz ve orucun Allah'ın emri olduğunu şu dizelerle anlatmaktadır (Sofuoğlu ve İlhan, 1997: 160):

Müminlerin elde olur beratı
Mümin olan onda bulur necatı
Miraçtan indirdi savm-ü salâtı
Hak budur! Hazreti Kur'an'dan aldım.

Kaygusuz Abdal dokuz kıtalık bir şiirinde İslam'ın şartlarını, ibadetlerin özelliklerini ve imanın farzlarını ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu şiir hareket noktası olarak alındığında Alevi ve Bektaşî inanç ve ibadet esasları ile Sünni Müslümanların inanç ve ibadet esasları arasında bir ayrım bulunmadığı görülmektedir. Bu şiirden çeşitli bölümler şöyledir (Sezgin, 2001: 126):

İslam'ın şartını sual edersen
İcmalinde şartı beştir efendi
Muradın eğer iman öğrenmek ise
Anın da adedi beştir efendi

Savm ile salât, zekât ile hac
Malın var ise Hak yolunda saç
Biri şehadettir, lisanımı aç
Bu sana acayip iştir efendi

Peygamberleri sev, onlara inan
İnanmayanlardır, ol nare yanan
Melek, kitap, ahiret olmaz mı ahsen
Var ise inanın hoştur efendi

Din, Muhammed dini, cümleden asıl
Gayrı dinler bilmem nasıl
Ziyade değildir, üç farzdır gusül
Mazmaza, iştinşak, beden yaştır efendi

Kaygusuz Abdal'ın bildiği böyle
Noksanı var ise doğrusun söyle
Su bulunmaz ise teyemmüm eyle
İki darp, bir niyet, üçtür efendi

Semahlarda okunan gülbankların bazılarının girişinde şiirler yer alır. Bu şiirlerde İslam inancının geleneksel ibadetlerine atıflar yapılmaktadır. Örneğin aşağıdaki şiirde, semahı ciddiye almayanların cenaze namazının kılınamayacağı yönünde bir vurgu bulunmaktadır (Şenol, 2015: 91):

Bismişah, Allah, Allah
Bizim semahımız oyuncak değildir.
İlahi aşktır, salıncak değildir.
Her kim semahlarımızı oyuncak sanır.
Huzuru mahşerde namazı kılınacak değildir.

Pek çok kaynakta Kâbe'nin kutsallığı ile Alevi ve Bektaşî ulularının Kâbe'ye giderek hac vazifesini yerine getirdikleri ve hacı olduklarına dair anlatımlar vardır. Zaten Hacı Bektaş Veli'nin isminde yer alan "hacı" sıfatı bu durumun en önemli delilidir.

Pir Sultan Abdal bu durumu bir şiirinde şu şekilde dile getirmektedir (Özdemir, 2017: 142):

Kâbe'nin yapısı bina yapısı
İman etse asilerin hepisi
Beş vakit okunur ayet el-kürsi
Ya Muhammed sana imdada geldim

2.5. İnsanın Yüceltilmesi

Alevi ve Bektaşî geleneğinde insan en değerli varlıktır. Din ve değerler insanın değeri kökeninden oluşurlar. Alevi inancında Allah korkusu yoktur; bunun yerine Allah sevgisi vardır (Şener, 1996: 40). Hacı Bektaş Veli insan anlayışını, Alevilik düşüncesinde insanın yerini ve değerini şu dizelerle anlatmaktadır (Coşan, 2013: 53):

Hararet nardadır, sacda değildir.
Keramet baştadır, taçta değildir.
Her ne ararsan kendinde ara.
Kudüs'te Mekke'de Hac'da değildir.

Yola giriş ceminde verilen tarikat telkininde temelde bir insanın nasıl olması ve başkalarıyla nasıl ilişkiler kurması gerektiğine dair öğütler verilir (Öz, 2016: 13):

“Allah, eyvallah. Kapısında döktüğün varsa doldur. Ağlattığın varsa güldür. Yıktığın varsa kaldır. Doğru gez, dost gönlünü incitme. Mürşide teslim razı ol. Yalan söyleme, kovu kovalama, haram yeme, zina etme. Elinle koymadığını alma, gözünle görmediğini söyleme. Gelme, gelme, dönme, dönme. Gelenin malı, dönenin canı; riya ile ibadet, şirk ile taat olmaz. Söylediğin meydanın, sakladığın senin. Allah, eyvallah.”

2.6. Kadının Toplumdaki Yeri

Tarihsel süreçte farklı Müslüman toplumlarda aksine uygulamalar ile karşılaşılrsa da Kur'an ve hadis gibi İslam'ın temel kaynaklarında kadının değerine ilişkin çokça vurgu vardır. Bu yönüyle Aleviliğin İslam'ın temel kaynaklarındaki kadının değeri ve statüsüyle ilgili öğretilerle uyumlu olduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber bazı hadislerinde kadının değerine ilişkin şunları söylemiştir: “Sizin en hayırlınız kadınlarını hayırlı olanlarıdır (Müslim, Birr, 149). Kadınlara ancak kerim olanlar ikram ederler (değerli olanlar değer verirler); onlara kötülük edenler ise leim (kötü) kişilerdir (Müslim, Akdiye, 11). Ey insanlar! Kadınların haklarına riayet ediniz. Onlara şevkat ve sevgi ile muamele ediniz. Onlar hakkında Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Allah'ın emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz! (Müslim, Hacc, 147).”

Alevi düşüncesinde genel olarak insan kutsal bir varlıktır. Dolayısıyla kadın da erkek ile eşit oranda hatta bazen daha değerli bir varlık olarak algılanmaktadır. Kadın, sosyal hayatın tüm unsurlarına erkek ile eşit oranda katılmaktadır. Tarlada, savaşta, aile içinde her zaman kadın ile erkek eşit düzeyde ve birlikte hareket ederler.

Anadolu Aleviliğinde kadının erkek ile bir ve eşit görülmesi Türkler arasında diğer Sünni toplumlardan farklı olarak tek eşle evliliğin egemen olması sonucunu doğurmuştur. Sünni İslam inancının erkeğe çok eşle evlenme imkânı tanınmasına rağmen Aleviliğin etkisiyle bu durum Türklerde çok yayılmamıştır. Pir Sultan Abdal'ın şu dörtlüğü Alevilikte kadına verilen değeri ve kadına yöneltilen bakış açısını sergilemektedir (Zelyut, 1991: 59-60):

Gel benim ey servi gözlü çınarım.
Yüreğime ateş düştü yanarım.
Kiblem sensin, yüzüm sana dönerim.
Mihrabımdır kaşlarının arası.

Alevi köylerinde genellikle Cuma geceleri köylülerin ve çevreden gelenlerin katılımıyla “görgü ayini” yapılır. Bu ayinlerin diğerlerinden farkı dedeye görünme, günahların itirafı ve kardeşlik duygularının geliştirilmesi gibi özel amaçlarla yapılmasıdır. Bu ayinlerde miraç name okunur ve bu esnada bir kadın ile bir erkek semah yaparlar (Sofuoğlu ve İlhan, 1997: 116-117).

Alevi ve Bektaşî nefeslerinde de kadının gücüne, önemine ve üstünlüğüne vurgular yapılmaktadır (Eyuboğlu, 1997: 156):

Hacı Bektaş bülbülüyüz
Can evinde öteriz biz
Hak diye diye yanarız
Işık olur tüteriz biz

Ben nemize, korkumuz yok
Sırtımız pek, karnımız tok
Beyler atarmış demir ok
Elimizle iteriz biz

Bacılarız önden beri
Kalamayız erden geri
Biz onardık bu illeri
Çok sultanı yederiz biz

Uyutulduk uyanmışız
Çok ezilmiş, çok yanmışız
Gücümüze inanmışız
Hakkımızı isteriz biz

Anlamayız dillerini
Koklamayız güllerini
Gülşehri'nin beylerini
Koyun gibi güderiz biz

Sevgi saygı erenlere
Doğru yol gösterenlere
Bize ışık verenlere
Dizi dizi gideriz biz

Sanman Bey'in köçeğiyiz
Yaylada bal peteği
Hacı Bektaş çiçeği
Gönüllerde biteriz biz

Alevi ve Bektaşî kültüründe insanlar cinsiyetlerine göre değil, tasavvuf yolunda kat ettikleri aşamaya göre değerlendirilirler. Bu yolda ilerlemiş kişilere ister erkek olsun ister kadın olsun “er” denir. Alevi ve Bektaşî geleneğinde kadınların dede postuna oturması sık karşılaşılan bir durumdur. Hacı Bektaş Veli'nin Hakk'a yürümesinin ardından “Kadıncık Ana” onun postuna oturmuş, Abdal Musa ve Kızıldeli olarak da bilinen Seyit Ali Sultan gibi önde gelen şahsiyetleri yetiştirmiştir. Benzer şekilde Balıklarda “Kız Ana”, Tokat'ta “Anşa Bacı”, Afyon, Emirdağ Karcalar Köyü'nde “Zöhre Bacı” gibi pek çok isim posta oturmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin şu dörtlüğü Alevi ve Bektaşî kültüründe kadına gösterilen bu saygının kökenini çok net açıklamaktadır (Korkmaz, 2009: 28):

Erkek dışı sorulmaz muhabbetin dilinde
Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde
Bizim nazarıımızda kadın erkek farkı yok
Noksanlık, eksiklik senin görüşlerinde

2.7. Bir Değer Olarak Eğitim ve İlim Öğrenmek

Anadolu'da yaşamış ve Alevi ve Bektaşî sözlü geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Yunus Emre'nin şu dizeleri bu kültürün ilme ve eğitime verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir (Çamuroğlu, 2000: 138):

İlim, ilim bilmektir.
İlim, kendin bilmektir.
Sen kendin bilmezsen,
Bu, nice okumaktır

Şüphesiz bu dizelerde eğitim öğretim ile ilgili faaliyetlerin tümünde gözetilmesi gereken birinci amacın kişinin kendini tanıması olduğu vurgulanmaktadır.

Benzer bir şekilde Şah Hatayi de kişinin gönlünün yücelmesinin ölçütünün kendisini bilmesi olduğunu dile getirmiştir (Özdemir, 2017: 79):

Gönül ayinesin silip
Kendi kemalini bilip
Hırsla nefsini öldürüp
Aşkla can diri gerek

Alevilikte akıl ve ilim insanın yolunu aydınlatan ve peşinden gidilmesi gereken gerçeklerdir. İmam Cafer Sadık'a göre, Allah ile kullar arasındaki kanıt peygamberlerdir. Kullar ile Allah arasındaki kanıt ise akıldır. Hacı Bektaş Veli'ye göre de ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır. Aynı zamanda bir mezhep imam olması sebebiyle İmam Cafer Sadık ilim öğrenmenin farz olduğunu belirtmiştir. Alevi ve Bektaşî inancında ilim öğrenmek ve gerçeğin ardından gitmek o denli önemlidir ki bu durum özel bir adla "gerçekler چراغی" olarak ifade edilmektedir. Alevi ozanlarından Derun Abdal bu durumu şöyle dile getirmiştir (Özdemir, 2017: 49, 83):

Âşık olan aşkın yolundan anlar
Gerçekler چراغی sabahtan yanar
Bu, pîr meydanıdır aç olan doyar
Susuz kandırır göllerimiz var

Aleviliğin güncel sözlü aktarımlarında da ilim ve okuma yazma öğrenmenin önemi geçerliliğini korumaktadır. Bir televizyon programında Âşık Ali Metin Ded'e'nin okuduğu deyişi şöyledir (Zenger, 2000: 209-201):

Hayatta en hakiki mürşit ilimdir
Büyük Atatürk'ün sözü kadimdir
Cehalet marazdır, elbet zulümdür
Cahil kalma okumayı yaz, öğren

İlim bir varlıktır her dem bulmayız
Cahiller yoksuldur faydalanamaz
Çalışır çabalar menzil olmayız
Cahil kalma okumayı yaz, öğren

Okumayla enerji buldular
Türlü türlü sanayiler kurdular
Atom çağındayız aya vardılar
Cahil kalma okumayı yaz, öğren

Gel Metin'i oku bilene kadar
Bir mürşidi kâmil olana kadar
Beşikten mezara gidene kadar
Cahil kalma okumayı yaz, öğren

2.8. Dostluk – Arkadaşlık – Birlik – Sevgi – Muhabbet

Alevi ve Bektaşî sözlü geleneğinde dostluk ve arkadaşlık ile bunları besleyen sevgi ve muhabbet kavramları önemli bir yer tutmaktadır. Kul Himmet ve Pir Sultan Abdal gibi önde gelen Alevilerin söylediği miraciyelerde (peygamberin miraç olayını anlatan şiirler) bu kavramlara vurgular vardır (Güner, trh.: 90-91):

Üzümü Kırklara ilettiler Selman
Kırklarda el demde oldular üryan
Muhabbet şerbetin içtiler her can
Saki kadeh sundu, üryan hû deyu

Ezel meclisinde, Kırklar deminde
Muhabbet nuruna boyandı Ali
Kırklar ile bir irfan ceminde
Bu aşkın rengine boyandı Ali

Hû! Deyip birliğe kuruldu divan
Hakikat sürüldü dem ile devran
Semaha kalktılar cümle âşikan
Meydanda kırk kere dolandı Ali

Pir Sultan'ım eder: Hak muhabbetle
Dahi yol gider mi birlikten öte?
Muhabbetten kaçan eğri sığata
“Lanetullah” dedi, inledi Ali

Alevi ve Bektaşî şiirlerindeki birlik vurgusu yalnızca kültür unsurları etrafında yapılmamaktadır. Aynı zamanda Türklük bilinci ve milliyetçi şuurular etrafında birleşmeye yönelik vurgular da bulunmaktadır.

Bu doğrultuda hazırlanan oldukça uzun bir şiirde hem temel İslami değerlere hem de de Türklük bilincine vurgu yapılmaktadır (Sezgin, 2001: 30):

Aynı mayadan yoğrulan
Türk, Türkmen diye çağrılan
Aynı kibleye doğrulan
Secdeye konulan bir baş
Alevi, Sünni, Kızılbaş

Oğuz'un yirmi dört boyu
Yüce Türk'ün şanlı soyu
Dede, baba, amca, dayı
Bibi, teyze, bacı, kardaş
Alevi, Sünni, Kızılbaş

Alevi ve Bektaşî anlayışında biçimden ziyade öze ulaşma çabası önemlidir. Bu yüzden gönül ve muhabbet kavramlarına hususi bir önem verilir. Nasıl ki namaz kılan herkes dinin özüne ulaşmış sayılmazsa, semah yapan herkes de Aleviliğin tüm şartlarını yerine getirmiş sayılmaz.

Derun Abdal bunu bir şiirinde şu şekilde dile getirmektedir (Eyuboğlu, 1997: 68):
Gel, gönül mülküne gir nazar eyle
Muhabbet arzeder hallerimiz var
Ayn-ı Cem'de bugün aşk-ı yar ile
Hakka doğru gider yollarımız var

Bazı cem törenlerinde, tören başlamadan birleme gülbankı okunur. Cemî yöneten dede, cemî birlemeye başlamadan önce ceme katılanlardan rızalık alır (Öz, 2016: 62):

- Cemde bulunan bütün canlılara soruyorum:
- Gönüller bir mi erenler? (Üç kez tekrarlanır)
- Eyvallah (Üç kez tekrarlanır)
- Hakk tümünüzden razı olsun
- Gerçeğe hu, mümin, Müslim, bacı, kardeş. On iki hizmet sahipleri ve bütün canlılar yerini alsın.

2.9. Dört Kapı Kırk Makam

Hacı Bektaş Veli, Aleviliği kendisine yol edinmek isteyen bir talibin açması gereken “dört kapı” ve ulaşması gereken “kırk makam” olduğundan söz etmiştir (Hacı Bektaş Veli, 2007). Bunlar, talibin Hakk’a ulaşmak için çıkması gereken manevi ba-

samakları betimleyen aşamalardır. Bu aşamaların her birinde kişiye evrensel ilkelerle örtüşen değer yargılarının kazandırılması amaçlanmaktadır.

Alevi taliplerin Hakk'a ulaşma yönündeki manevi yolu ve gayreti sembolize eden bu dört kapı kırk makam şu şekilde sıralanmaktadır (Hacı Bektaş Veli, 2007: 29-31):

2.9.1. Şeriat Kapısı

İman getirmek
İlim öğrenmek
İbadet etmek (zekât, oruç, hac, namaz) ve cenabetten temizlenmek
Helal kazanmak ve faizi haram bilmek
Evlenmek
Hayız ve lohusalıkta cinsi münasebeti haram bilmektir.
Sünnet ve cemaat ehlerinden olmak
Şefkatli olmak
Temiz yemek ve temiz giyinmek
İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak

2.9.2. Tarikat Kapısı

Pirden el alıp tövbe etmek
Bir mürşide bağlanıp onun müridi olmak
Saç kesmek ve elbise değiştirmek
Kendi nefsiyle mücadele etmek (cihat aşkıyla yanmak)
Hizmet etmek
Hafv (Allah'tan korkmak)
Reca (Allah'tan ümidini kesmemek)
Tarikat alametleri bulundurmak (Hırka, zembil, makas, seccade, sübha, ibrat, asa)
Nasihat ve muhabbet sahibi olmak
Aşk, şevk, sefa ve fakirliktir.
Candır. Can, insana ilahi bir nasiptir. Can, cana değse şevkle hareket eder.

2.9.3. Marifet Kapısı

Edepli olmak
Havf (Allah'tan korkmak)
Perhizkarlık
Sabırlı ve kanaatkâr olmak
Haya etmek (utanmak)
Cömert olmak
İlim sahibi olmak
Miskinlik
Marifet
Kendini bilmek

2.9.4. Hakikat Kapısı

Türap (toprak) olmak (alçakgönüllülük)
 Yetmiş iki millete aynı gözle bakmak, hor görmemek
 Elinden geleni esirgememek
 Yaratılmış bütün varlıkların kendinden emin olması
 Hakk'a yüzünü sürüp yüz suyunu (yaradılış gayesini) bulmak
 Sohbetle hakikat sırlarını söylemek
 Seyri sülük
 Sırta ermek
 Münacat (dua) etmek
 Müşahede (Hakk'a ulaşmak)

Görüldüğü gibi hakikat yolcusu olan bir talip her kapıyı açtığında evrensel ahlak değerlerini içeren pek çok makama sırayla ulaşması gerekmektedir. Kapılar bağlamında bu değerler incelenirse;

İlk kapı olan şariat kapısını aralayan talibin bu kapıda, temel İslami değerleri edinmeli, ilim öğrenmeli ve evlenmelidir. Ayrıca bu kapıdaki makamlardan helal kazanç, cinsel eğitim, temizlik, şefkat gibi evrensel değerleri edinmelidir.

İkinci kapı olan tarikat kapısında geçilen makamlar daha çok temel İslami değerlerin edinilmesi ve korunması üzerine kuruludur. Bununla birlikte bedensel temizlik, kendini gerçekleştirme, başkalarına hizmet etmek ve iyilikte bulunmak gibi evrensel değerleri kazanması gerektiği görülmektedir. İlginç olan bir husus da bu kapıda on bir makam bulunmasıdır.

Üçüncü kapı olan marifet kapısında, hakikat arayışındaki talip temel İslami değerleri edinmelidir. Bunların yanında aynı zamanda evrensel değerlerden olan az yemek, ahlaklı olmak, sabırlı olmaz, kanaatkâr olmak, kötülük yapmaktan utanmak, eli açık olmak, bilgili olmak, dünya malına düşkün olmamak ve kendini bilmek gibi değerleri edinmelidir.

Dördüncü kapı olan hakikat kapısına ulaşan talip burada yine temel İslami değerleri edinmeye devam etmelidir. Bu değerlerin yanında evrensel niteliğe haiz alçakgönüllülük, yardımseverlik, güvenilirlik gibi değerleri de edinmesi gerekmektedir.

2.10. Alçakgönüllülük

Aynı zamanda Hakikat Kapısının ilk makamı olan alçakgönüllülük Aleviliğin önemli değer kavramlarından biridir. Alevi ve Bektaşî geleneğinde alçakgönüllülük fiziki veya sözlü şiddete uğrasa bile bunlara karşılık vermemeyi içermektedir.

Yunus Emre bir şiirinde bu kurallara uymayanların derviş olamayacağını şöyle dile getirmektedir (Sezgin, 2001: 57):

Dövene elsiz gerek
 Sövene dilsiz gerek
 Derviş gönülsüz gerek
 Sen derviş olamazsın!

Hız. Muhammed bir hadisinde ashabına “Gerçek pehlivan kimdir?” diye sormuş, konuşmalardan sonra da kendi sorusuna “Gerçek pehlivan, güreşte rakibini yenen değildir. Gerçek pehlivan, öfkelendiği zaman öfkesine hâkim olandır” diye cevap vermiştir (Müslim, Birr: 106). Alevi ve Bektâşi kültüründe de kişinin öfkesiyle değil de alçakgönüllülükle hareket etmenin önemi çok sayıda şiire ve deyişe konu olmuştur.

Özellikle Yunus Emre gibi halk ozanları şiirlerinde sıkça dervişlik iddiasında bulunanların ya da bu yola girmek isteyenlerin gönlünü yüceltmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Örneğin Yunus Emre bir şiirinde (Eyuboğlu, 1997: 168):

Derviş gönlü parlaktır
 Gün, güneşten yavlaaktır
 Can, canlara konaktır
 Açık kapulu gerek
 Aldanmayız ünlere
 Görkemli düğünlere
 Can kokulu günlere
 Gözleri sulu gerek

Alevilikte kişi alçakgönüllü olabilmek için nefsini yenmelidir. Diğer bir deyişle kişinin ölmeden önce ölmesi gerekir. Şah Hatayi bu durumu bir şiirinde şu şekilde anlatmaktadır (Özdemir, 2017: 80):

Gerçek âşık olmak gerek
 Maşukunu bulmak gerek
 Ölmezden ön ölmek gerek
 Varıp onda ölmez ola

2.11. Yiğitlik ve Şecaat

Alevi ve Bektâşi sözlü kültüründe yiğitlik ve şecaat kavramlarına övgü de söz konusudur. Örneğin (Eyuboğlu, 1997: 162):

Övünülmez kan dökmekle
 Sağlam bir dişi sökmekle
 Er alçalır diz çökmekle
 Böyle gelmiş böyle gider

Bu dizelerde kahramanlık övülmekte ve düşman karşısında diz çökmemek gerektiği anlatılmaktadır.

2.12. Doğruluk

Yunus Emre gibi Anadolu Aleviliğini sözlü kültüre aktarmış halk ozanları şiirlerinde doğruluk kavramına atıf yapmıştır. Örneğin Yunus Emre aşağıdaki şiirinde doğrudan bu konuyu işlemiştir (Eyuboğlu, 1997: 171):

Doğruluktur işin özü
Tarta tarta söyle sözü
Eğri bakmaz eren gözü
Kılı kırktan görmeyi bil

Baldan tatlı dillerimiz
Can konuşur güllerimiz
Kapusuzdur illerimiz
Doğru ol da girmeyi bil

Doğruluk sözde değildir
Özdedir, gözde değildir
Ermişlik yüzde değildir
Özü özden dermeyi bil

Gül konuşur sözlerimiz
Eğri bakmaz gözlerimiz
Birliktedir özlerimiz
Özü özle örmeyi bil

“Doğruluk” kavramı haricinde bu şiirde “güzel konuşmaya”, “öze önem vermeye”, “birlik duygusunun önemine” de vurgu yapılmıştır.

3. Sonuç

Alevi ve Bektaşî kültürü hem inanç hem de değerler bakımından çok güçlü unsurları içinde barındırmaktadır. Aynı zamanda bu geleneğin çok güçlü bir sözlü kültürü olduğu kesindir. Bu sözlü kültür cem törenlerinde, sema gösterilerinde veya cenaze merasimlerinde kendisini göstermektedir. Bu unsurlar gülbak, dua, deyiş, düvaz, *şiiir* gibi sözlü ifade biçimleriyle aktarılmakta ve yaşatılmaktadır.

Alevi ve Bektaşî sözlü kültürünün aktarıldığı bu unsurlar çalışmanın da konusunu oluşturan pek çok değer kavramını kapsamaktadır. Bahsi geçen değerler Türkler açısından Türk kültürünü oluşturan milli ve manevi değerlerdir. Bu değer kalıpları aynı zamanda evrensel pek çok değer kalıbıyla da örtüşmektedir. Bu değer kalıplarından “dini inanç”, “kardeşlik”, “sevgi”, “yiğitlik”, “kanaat”, “insan haklarına saygı”, “kadın – erkek eşitliği” gibi kavramlar kendini daha çok sözlü aktarım yollarıyla ifade etmeyi tercih etmekte olup Alevi ve Bektaşî kültüründe benimsenen ve kendine yer bulan değerlerdir.

Bu çalışmada Alevi ve Bektaşî sözlü aktarım unsurlarında yer alan bazı değer kavramları ve bu kavramların öğretilme biçimleri incelenmiştir. Bu doğrultuda semahlarda, cem törenlerinde, sofrada, cenaze merasimlerinde, ikrar verme törenlerinde ve daha birçok geleneğin uygulanması sırasında sözel olarak dile getirilen gülbanklarda ve diğer sözlü anlatım biçimlerinde sıkça tekrarlanan değer kalıplarının hangi formlarda yer aldığı açıklanmıştır.

Allah'ın teklîği anlamındaki tevhit inancının, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin, İslam ibadet esaslarının ve dört kapı kırk makam anlayışıyla tasavvuf inancının değerlerinin aynı şekilde teyit edildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Hz. Ali'ye ve Hz. Muhammed'e karşı yoğun bir saygı ve sevgi beslendiği izlenmiştir.

Devamında, insanın kutsal bir varlık olarak görüldüğü, kadın ve erkeğin eşit kabul edildiği, ilim öğrenmeye ve eğitimi özel bir önem verildiği görülmüştür.

Bunlar dışında dostluk, arkadaşlık, birlik, sevgi, muhabbet, alçakgönüllülük, yiğitlik, cesaret, dürüstlük, doğruluk gibi evrensel değerlerin Alevi ve Bektaşî sözlü kültürünün aktarım organları olan gülbank, dua, deyiş ve şiiirlerde çokça yer bulduğu ve bu değerlerin canı gönülden sahiplenildiği gözlenmiştir.

Bütün bunlar ışığında Alevi ve Bektaşî kültürünün evrensel değerleri ve İslami değerleri kapsadığı ve cem törenlerinde bunların öğretilmesi ve aktarılması konusunda özel bir gayret içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca çalışmada elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki hususlar önerilmektedir:

Hem yerel – İslami hem de evrensel – insani değerlerle örtüşen Alevi ve Bektaşî kültürünün sözel unsurlarına özgün eğitim programlarında daha sık ve derinlemesine yer verilmelidir.

Ayrışmayı körükleyen inanç tartışmaları yerine birleşmeyi destekleyen değer kavramları ön plana çıkarılmalıdır.

Alevi ve Bektaşî kültürünün değer kavramları sadece Din Kültürü ve Ahlak Bilgisinin içerisinde konu başlığı olarak ele almak yeterli değildir. Bununla birlikte Tarih, Sosyal Bilgiler, Felsefe, Sosyoloji gibi derslerde ilettili konularla birleştirilerek yer verilmelidir.

Alevi ve Bektaşî kültürünün Türk kültürünü oluşturan ayrılmaz bir parça olduğu gerçeğinden hareketle Alevi ve Bektaşî kültürüyle ilgili yapılan araştırma ve çalışmalar yoğunlaştırılmalıdır.

Sonnotlar

- 1 Ayrıca bkz. İbn-i Asakir "Tarih-i Dimâşk" c.2, s.93; Menakıb-ı Meğazeli s.230; el-Müttaki el-Hindi "Muntahab'ul Kenz" c.5, s.32; el-Hamvini "Feraid es-Simtayn" c.1, s.291; el-Heysemi "Mecma'üz Zevaid" c. 9, s.108; el-Müttaki el-Hindi "Kenz' ul Ummal" c.6, s.154; el-Kunduzi "Yenabi'ül-Meveddet" s. 237; İbn-i Hasnevi "Dür Bahr'ül Menakib" s.59 Web: <http://balaghah.net/old/nahj-htm/tur/nahj/ali-nahj/index.html>

Kaynakça

- Akbaş, Oya. (2008). “Değerler Eğitimi Programlarına Genel Bir Bakış”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 9-27.
- Alpaslan, Hasan Hüseyin. (2012). *Anadolu'daki Alevilik ve Kızılbaş Türkler*. İstanbul: Kum Saati Yayınları
- Anadol, Cemal ve Gürcanlı, Şenol. (1984). *Türk Din ve Tasavvuf Musikisi*. İstanbul: Melda Yayınları
- Avrupa Birliği [AB]. (2008). *Atlas of European Values*. 31 Aralık 2019 tarihinde <http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/europesekaarten.php> adresinden erişilmiştir.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. (1954). “Türklük Bakımından Aleviler”. *Türk Düşüncesi*, Aralık 1954, 3, s.13 Web: 22 Ocak 2020 tarihinde <http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Temel-Bilgiler&Git=Bilgi-Goster&Baslik=turkluk-bakimindan-aleviler&Bil=487> adresinden erişilmiştir.
- . (1950). “Alevilik ve Türklük”. *Yeni Adam*, Mart 1950, s.340
- Bardakçı, Cemal. (2012). *Alevilik Ahilik Bektaşilik*. İstanbul: Postiga Yayınları
- Berkowitz, Marvin W. (2011). “What Works in Values Education”. *International Journal of Educational Research* 50, 153–158. 31 Aralık 2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/251599562_What_works_in_values_education adresinden erişilmiştir.
- Birge, John Kingsley. (1991). *Bektaşilik Tarihi*. Çeviren: Reha Çamuroğlu. İstanbul: Ant Yayınları
- Coşan, Mahmut Esat. (2013). *Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli*. İstanbul: Server Yayınları
- Çamuroğlu, Reha. (2000). *Değişen Koşullarda Alevilik* (3. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap
- Çebi, Bahar. (2019). “Değerler Eğitimi Nedir?” 31 Aralık 2019 tarihinde http://etwinningonline.eba.gov.tr/wp-content/uploads/2019/09/De%C4%9Ferler-E%C4%9Fitimi-Nedir_.pdf adresinden erişilmiştir.
- Dedebaba, Ahmed Sırrı. (2013). *Ahmediyye Risalesi ve Nefesler*. İstanbul: Revak Kitabevi
- Dilmaç, Bülent ve Ulusoy, Kadir. (2016). *Değerler Eğitimi* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Diyaroğlu, Süleyman. (2002). *Kozmik Bir Senfoni Alevilik*. İstanbul: Aydıuşu Yayınları
- Eröz, Mehmet. (2014). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat

- Eyuboğlu, İsmet Zeki. (1997). *Günümüzde Alevilik (Sorunları – İlkeleri – Gelişimi) (2. Baskı)*. İstanbul: Pencere Yayınları
- Eyuboğlu, Sebahattin. (1990). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Cem Yayınları
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. (1991). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Selçuk Yayınları
- Gölbol, Metin. (Trh.). “Hz. Ali’nin Sevgisi Hakkında Kırk Hadis”. 22 Şubat 2020 tarihinde <http://balaghah.net/old/nahj-htm/tur/nahj/ali-nahj/index.html> adresinden erişilmiştir.
- Güner, Ahmet. (Trh.). *5 Kitapta Tarikatler, Mezhepler ve Alevilik*. İstanbul: Milliyet Gazetesi Kültür Yayınları
- Hacı Bektaş Veli. (2007). *Makâlât*. Hazırlayanlar: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş ve Ali Öztürk. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 29 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.ussakiorder.com/uploads/5/8/1/7/58178045/23437637-makalat-haci-bekta%C3%85%C5%BEi-vel%C3%84%C2%B0.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Kızılgöz, Mehmet. (2012). *Gülbank Alevilikte Dua (2. Baskı)*. Ankara: Ayyıldız Yayınları
- Korkmaz, Esat. (2009). *Kitap Yol Rehberi: Gülbanklar – Erkânlar*. İstanbul: Demos Yayınları
- Müslim. (Trh.). “Sahih-i Müslim”. 30 Kasım 2019 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/galeri/kadin/islamda-kadinin-onemini-anlatan-hadisler/10> adresinden erişilmiştir.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (2015). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Orhan, Hüseyin. (2003). *Alevilikte İbadet*. İstanbul: Garip Dede Yayınları
- Öz, Sevgi. (2016). *Alevî - Bektaşî İnançında Gülbank, Dua ve Deyişler (3. Baskı)*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları
- Özdemir, Ali Rıza. (2017). *A’dan Z’ye Alevilik Başlangıç Kitabı (2. Baskı)*. Ankara: Kripto Yayınları
- Öztürk, Haldun. (2015). “Nitel ve Nicel Araştırma Nedir? Aralarındaki Farklar Nelerdir?” 14 Nisan 2020 tarihinde <https://haldunozturk.com/nitel-ve-nicel-arastirma-nedir-aralarindaki-farklar-nelerdir/> adresinden erişilmiştir.
- Resmî Gazete* (24/6/1973). “Millî Eğitim Temel Kanunu” (Kabul Tarihi: 14/6/1973). Kanun Numarası: 1739 Yayımlandığı Sayı: 14574 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 12 Sayfa: 2342. 31 Aralık 2019 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> adresinden erişilmiştir.

- Sezgin, Abdulkadir. (2001). *Alevilik Deyince* (3. Baskı). İstanbul: Burak Yayınları
- Sofuoğlu, Cemal ve İlhan, Avni. (1997). *Alevilik Bektaşılık Tartışmaları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Şener, Cemal. (1996). *Alevizm (Alevilik)*. İstanbul: BDS Yayınları
- . (Trh.). *Alevi Törenleri*. İstanbul: Ant Yayınları
- Şenol, Abdullah. (2015). *Cem Erkanı: Dualar – Değişler*. Ankara: Emod Yayınları
- TDK. (2019). *Güncel Türkçe Sözlük*. 12 Kasım 2019 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Tiryaki, Recep. (2014). *Sorularla Alevilik Bektaşılık* (4. Baskı). İstanbul: Şah-ı Merdan Yayınları
- Tokalak, İsmail. (2017). *Ahilik Bektaşılık Alevilik ve Mevleviliğin Kökenleri*. İstanbul: Doğu Kitabevi
- Yaman, Ali. (2007). *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*. İstanbul: Nokta Yayınları
- Yıldırım, Ali. (1997). *Başlangıcından Günümüze Alevi Bektaşi Değişleri 1* (2. Baskı). Ankara: Uyum Yayınları
- Yılmaz, Muhammet. (2018). *Değerler Eğitimi ve Okul Etkinlikleri* (3. Baskı). İstanbul: DEM Yayınları
- Yörükkan, Yusuf Ziya. (2015). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları
- Zelyut, Rıza. (1991). *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik* (6. Basım). İstanbul: Yön Yayınları
- Zabun, Beyhan. (2013a). “Aleviliğin Sosyolojik Öğretimi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65, 119-134
- . (2013b). “Değerlerin Sosyolojik Öğretimi: Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programında Yer Alan Değerlerin Analizi”. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-11
- Zenger, Erkal. (2000). *Postmodern Şamanizm Alevilik ve Halk Ozanları*. Ankara: İtlik Kitaplar (Ayyıldız Yayınları)

